

TOTEM

Tidsskrift ved Religionsvidenskab,
Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet
Nummer 36, forår/efterår 2016
© Tidsskriftet og forfatterne, 2016

Religionspsykologi

Placebo, mystiske oplevelser og karismatiske helbredelser

Af stud. mag.
Maja Tingberg Kruse

Indhold

Spørgsmål 3:	3
Forventninger, sanseberøvelse og mystiske oplevelser	3
Placebo og den karismatiske helbredelse	5
Diskussion	7
Konklusion	9
Litteraturliste	11

Spørgsmål 3:

Under inddragelse af relevante dele af pensum ønskes en redegørelse for og diskussion af Andersens studie i mystiske oplevelser (Andersen et al 2014) og Paldam & Schjødts studie i mirakuløse helbredelser (Paldam & Schjødt forthcoming).

Følgende underspørgsmål skal adresseres:

- Hvilke metodiske og teoretiske problemstillinger kendetegner forskningen i mystiske oplevelser?
- Hvilken rolle spiller forventninger i mystiske oplevelser og mirakuløse helbredelser?
- Hvilke elementer kan øge placeboeffekten i religiøse og alternative behandlinger?

Forventninger, sanseberøvelse og mystiske oplevelser

Mystical Experience in the Lab (Andersen et al. 2014) (herefter artikel 1), kan betragtes som et produkt af det paradigmeskift, der de seneste år er sket inden for det religionspsykologiske område. En interdisciplinær tilgang, med inddragelse af kognitions- og hjerneforskning, har åbnet helt nye muligheder for studiet af religiøse fænomener (Schjødt et al. 2015, 440). Dette nye metodiske og teoretiske fundament har vist sig særligt frugtbart i forbindelse med studiet af mystiske oplevelser.

Grundstenen i det nye paradigmeskift er *The Prediction Model* (TPM), som er baseret på *Predictive Coding*, et centralt princip i hjerneforskningen. *Predictive Coding* står i kontrast til tidligere perceptionsteori, hvor opfattelsen var, at alle indtryk fra omgivelserne blev taget ind, genkendt og kategoriseret (ibid., 442). Derimod forklarer TPM, at det kun er de sanseindtryk, som bryder med vores forventninger, der bliver registreret (ibid., 441). Normalt dominerer sanseindtryk over forventninger. Dog er der omstændigheder, der gør, at balancen forskydes. Dette sker ved, at forventningerne forstærkes i sådan en grad, at information, som er i konflikt med forventningerne, ignoreres. Derudover kan begrænsninger af sanseapparatet yderligere styrke forventningernes dominans. Usædvanlige oplevelser sker altså hyppigere i situationer

med høje forventninger og begrænset adgang til modvisende sanseindtryk. Med dette som afsæt vil jeg redegøre for artikel 1.

Studiets design er inspireret af Michael Persingers ”God Helmet”-studier, samt efterfølgende replikationsstudier foretaget af Pehr Grandqvist¹, men med basis i den nye teoretiske ramme (Andersen et al. 2014, 225). Målet med studiet var at teste, om mystiske oplevelser kan induceres i et kontrolleret miljø udelukkende ved at forstærke deltageres forventninger i kombination med sanseberøvelse. Forventningerne blev stimuleret gennem en hjemmelavet ”God Helmet”, sanseberøvelse samt både implicitte og eksplicite suggestioner. De implicitte suggestioner bestod i at skabe en professionel atmosfære, hvori deltagerne blev vist rundt i den neurologiske afdeling på Aarhus hospital. Forsøgslederne var iført hvide kitler for at skabe autoritet og tillid til studiets troværdighed. Derudover blev deltagerne iført forskelligt fysiologisk måleudstyr. Den eksplicite suggestion bestod i en yderst suggestiv introduktion. Deltagerne fik beskrevet, hvad de højst sandsynligt ville opleve under forsøget, og at lignende studier succesfuldt havde produceret usædvanlige oplevelser hos deltagerne, særligt oplevelsen af en følt tilstedeværelse i rummet. Desuden blev det beskrevet, at nogle havde mange oplevelser, og andre få, men muligheden for ikke at opleve noget blev ikke nævnt. Sanseberøvelsen blev sikret med ørepropper og bind for øjnene. Deltagerne skulle forblive i rummet i 60 min.

Deltagerne var opdelt i tre grupper: 8 spiritister (tidligere erfaring med kontakt med ånder), 7 New Age-folk (tidligere erfaring med meditation) og 8 skeptikere (ingen erfaring). Derved er den største variabel tidligere erfaring med spirituel praksis, hvilket er oplagt, da studiet netop er fokuseret omkring forventninger, som i høj grad er skabt af erfaringer. Man kunne derfor forvente, at deltagerne med størst erfaring ville være mest åbne for en sådan oplevelse, hvorimod skeptikerne uden erfaring som udgangspunkt ikke ville være det. Dette kom også til udtryk i resultaterne, hvor spiritisterne havde både flest usædvanlige oplevelser i alt og flest oplevelser af en tilstedeværelse. New Age gruppen havde færre, og kontrolgruppen færrest.

Indholdet i oplevelserne viste sig at være meget forskelligt og i høj grad påvirket af deltageres baggrund. Spiritisterne oplevede en tilstedeværelse i rummet, New Age-

¹ Henvisning til de pågældende studier i Andersen et al. 2014. Deltagere blev stimuleret med svage magnetiske felter, mens de sad i et lydisoleret rum. Persinger påstod, at hans elektromagnetiske God Helmet kunne inducere mystiske oplevelser. Replikationsstudier fandt dog, at der ingen effekt var af magnetismen, men at oplevelserne var produceret af suggestibilitet og sanseberøvelse.

gruppen havde mere abstrakte oplevelser af enhed med universet, og kontrolgruppen havde kropslige fornemmelser og oplevelser af berøring (ibid., 235). Dette stemmer fuldstændig overens med TPM, og det rejser samtidig spørgsmålet om, i hvor høj grad selv kraftig suggestion og sanseberøvelse kan tilsidesætte eksisterende forventninger og livssyn (ibid., 237).

Placebo og den karismatiske helbredelse

Miracles and pain relief (Paldam & Schjødt forthcoming) (herefter artikel 2) har også sit fundament i TPM. Hvor forventninger og sanseberøvelse var det essentielle i artikel 1, så er dette studie mere fokuseret omkring placeboeffekten, behandlerens rolle, deltagerens motivation og forventning, og særligt interaktionen mellem de to i forbindelse med religiøse karismatiske helbredelser. Placeboforskning har vist, at tillid til behandleren samt behandlingsritualet i sig selv er ligeså vigtige elementer som patientens forventninger, og at de er med til at styrke disse, hvilket udløser og forstærker placeboeffekten (Vase 2009, 802).

Studiet er baseret på indsamling af vidnesbyrd fra Mission Danmarks² (MD) egen kvartårslige journal. Data indeholder alle vidnesbyrd fra samtlige udgivne journaler, i alt 670 nedskrevne vidnesbyrd. De fleste vidnesbyrd er førstehåndsberetninger indsendt af modtageren af miraklet. Dog er 13,8% andenhåndsberetninger fra MD's missionsvirksomhed i udlandet. Alle vidnesbyrd er redigeret af MD inden udgivelse, dog ikke uden godkendelse fra vidnet, som samtidig tillader udgivelse af deres fulde navn og bopæl samt anden personlig information.

Helbredelsesteknikken, der benyttes, kaldes for charismatic prayer healing (CPH), og er et velkendt fænomen i karismatiske religiøse organisationer verden over. Den mest slående forskel mellem CPH og fjernforbøn er interaktionen mellem helbræder og deltager, hvilket tager form af prædiken, berøring og benudstrækning.

I dataanalysen blev tre uafhængige kodere instrueret i at analysere og kategoriserer materialet. De opsatte variabler var bl.a. forskellige sygdomskategorier, bibelske mi-

² Dansk karismatisk kristen organization.

rakler³, sygdommens alvor, første- eller andenhåndsberetninger, tilstedeværelsen af information om vidnet samt geografisk placering.

Resultaterne viste en dominans af helbredelse af sygdomme i bevægeapparatet og afslører altså en klar dominans af sygdomme karakteriseret ved subjektive symptomer uden identificerbare fysiologiske korrelationer (Paldam & Schjødt forthcoming, 11). Desuden viste resultaterne, at de mest dramatiske vidnesbyrd, oftest kategoriseret som bibelske mirakler, hovedsageligt forekom i udlandet⁴ og var andenhåndsberetninger forfattet af MD. Grunden til dette kan muligvis findes i, at folk fra disse lande har flere positive forventninger til helbredelsesritualets effektivitet, eftersom rygterne om sådanne religiøse mirakler er mere udbredte der (ibid., 12).

Opsummerende kan det altså fastslås, at de elementer, der gør karismatisk helbredelse virksom, er de samme elementer, som gør placebo virksom.

Det særlige ved helbredelserne i MD er netop den karismatiske helbreder og interaktionen med deltagerne. Betydningen af en troværdig figur kan tydeligt ses ved et tidligere forsøg⁵, som påviste, at hjernen nedregulerer centre forbundet med kritisk behandling af information, når man bliver præsenteret for personer eller information, man har tillid til, hvilket gør forventningerne dominerende (ibid., 3).

Interaktionen er mindst ligeså essentiel. I artiklen ”Den sundhedsskadelig bøn” (Bjerrisgaard & Geertz 2007) bliver tre studier omhandlende fjernforbøn præsenteret. Her vil jeg blot inddrage konklusionerne af Herbert Bensons undersøgelse, da den er et tydeligt eksempel på, at fjernforbøn ikke har nogen positive effekter, men at den ligefrem kan have en direkte skadelig effekt.⁶ (ibid., 883). Dette understreger, at der ikke er tale om guddommelig intervention, men om placeboeffekten. Deltagerne ved møderne bliver derudover udsat for verbale suggestioner forud for ritualen. Oplæsning af bibelske mirakler og tidligere succeshistorier er med til at øge forventningerne hos deltagerne (Paldam & Schjødt forthcoming, 12).

Desuden involverer ritualen benudstrækning. Helbrederen har ofte fortalt, hvordan ulighed i benlængden er et symptom på kroppens ubalance, mens udligning af længden

³ ”(...) walking, hearing and visual impairments, as well as muteness” (Paldam & Schjødt forthcoming, 6).

⁴ Primært tredjeverdenslande.

⁵ Med henvisning til Schjødt et al. 2011.

⁶ En mulig forklaring kan være stress, særligt hvis patienterne selv var religiøse og derved følte, at deres tro var under pres.

er tegn på helbredelse. Benudstrækningen kan derfor ses som en effektiv feedbackmekanisme, der yderligere forstærker placeboeffekten (ibid., 5).

Diskussion

For at sammenfatte de to studier er det tydeligt, at det er TPM, som er fællesnævneren, og som begge studier er udsprunget af. Forventningernes rolle er kernen i begge studier, men hvor artikel 1 fokuserer på de elementer, der normalt er forbundet med hypnose, omhandler artikel 2 flere indsigter fra placeboforskning. Hvad angår metoderne, er begge studier på sin vis banebrydende og ukonventionelle. Inden TPM har studier i mystiske oplevelser lidt af mange metodiske problemstillinger. Dette skyldes blandt andet, at bevismaterialet bestod i nedskrevne historiske kilder. Vidnesbyrd tilhører en yderst problematisk genre, idet det er svært at vurdere autenticiteten og skelne mellem ærlige gengivelser af helbredelsesmirakler og gengivelser med promovning af et religiøst verdenssyn for øje. Derudover er vidnesbyrd karakteriseret ved kun at gengive succeshistorier og ved hovedsageligt at være baseret på selvrapportering.

Disse overvejelser er også relevante i forhold til artikel 2, som netop er baseret på vidnesbyrdberetninger. Paldam og Schjødt argumenterer for, at vidnesbyrd bør tages seriøse, så længe de bliver behandlet på en kvantitativ måde (ibid., 3). Vidnesbyrd kan give et unikt indblik i oplevede helbedsforbedringer (i modsætning til målbare helbedsforbedringer), hvilket er relevant set i forhold til placeboforskning. Studiets metode er derfor både dets svaghed og dets styrke (ibid., 13).

Et argument, der taler for, at de indsamlede vidnesbyrd refererer til reelle oplevelser og ikke blot er promovning af MD, kan findes i fordelingen af helbredelserne. Havde det været en religiøs agenda, som var formålet, ville vidnesbyrdene højst sandsynligt have omhandlet flere bibelske og dramatiske helbredelser. Det tilfører altså sandhedsværdi, at dette ikke er tilfældet. Beskrivelserne vidner om reel smertelindring ved lidelser, som netop er karakteriseret ved subjektiv smerte, fuldstændig i tråd med studier i placeboforskning.

For at vende tilbage til artikel 1 vil jeg kort gennemgå de metodiske problemstillinger, der generelt har præget studiet af mystiske oplevelser. Målet med artikel 1 og metoden, der bliver benyttet, er nemlig tæt forbundet og i høj grad det, som gør studiet banebrydende i sin tilgang.

Tidligere forsøg på at komme ”bag om” de historiske vidnesbyrd, og derved nå til en mere ren og ufortolket beskrivelse af oplevelsen, har vist sig yderst problematiske, hovedsageligt på grund af de teoretiske rammer. I den ene ende af perennialisme-partikularisme spektret finder vi Walter T. Stace, som med udgangspunkt i sin idé om ”pure consciousness” udviklede en metode, der skulle skelne mellem vidnesbyrd med en høj og lav grad af fortolkning, hvor dem med lavest grad blev betragtet som de mest troværdige. Problemet med denne metode ligger i hans teoretiske baggrund i perennialismen, idet den udelukker, at mennesker rent faktisk kan have haft en oplevelse af at møde Gud (hvilket blev betragtet som en ”high-interpretation” og derfor kasseret). I den anden ende af spektret står Steven Katz, som med sin modsatte opfattelse af, at mystiske oplevelser er kulturelt betingede, også har metodiske problemer. Han forklarer, at forskellene i de historiske vidnesbyrd ligger i menneskelig epistemologi, og antager desuden, at beskrivelserne refererer til en reel oplevelse (Andersen et al. 2014, 219).

Spørgeskemaundersøgelser, ofte baseret på skalaer, har bragt mange indsigter, men lider også under en række metodiske problemer. Skalaer er prædefinerede og har derved allerede dirigeret resultaterne i en given teoretisk retning. Derudover er spørgeskemaundersøgelser kvantitative og giver hverken dybdegående indsigt i oplevelsens karakter eller basis for at analysere den i en umiddelbar kontekst. Dette kan antropologiske studier derimod bidrage med, men her er problemet, at observationerne ofte mangler kontrol af relevante variabler (ibid., 221).

Til sidst er der studierne af mystiske oplevelser i et kontrolleret miljø. Disse har på sin vis været mere succesfulde og dog samtidigt begrænsede i forhold til de konklusioner, man kan drage fra dem. Undersøgelser i et kontrolleret miljø indebærer unaturlige omgivelser (for eksempel at ligge i en scanner), som har vist sig utilstrækkelige i at inducere mystiske oplevelser på kommando (ibid., 222).

Alle disse tidligere forsøg står derfor i kontrast til Andersen et al.-studiet. Konklusionen var her, at suggestion og sanseberøvelse i sig selv er nok til at skabe mystiske oplevelser i et kontrolleret miljø, men at deltagerens kulturelle baggrund i høj grad er afgørende for antallet og omfanget af oplevelserne. Hvor partikularisterne betragtede religiøse oplevelser som kulturbestemte, og perennialisterne anså dem som universelle, så udviser TPM denne dikotomi, idet den inkluderer begge teorier (Schjødt et al. 2015, 444).

Med et kritisk syn på metoderne i artikel 1 er der dog stadig flere mulige fejlkilder. Først er der definitionen af mystiske oplevelser:

“(...) we define mystical experiences as perceptions embedded in a religious or spiritual framework, which are caused by a dominance of the brains internal models.” (Andersen et al. 2014, 224)

Her kan man rejse spørgsmålet om, hvad definitionen på et ”religious and spiritual framework” konkret indebærer. Er det tilstedeværelsen af religiøse symboler? Og hvordan adskiller usædvanlige oplevelser sig fra spirituelle oplevelser? Derudover kan der også stilles spørgsmålstejn ved det begrænsede antal deltagere samt grupperne de er inddelt i. Hvad er fx forskellen mellem spiritistgruppen og New Age-gruppens type af erfaring? Kan man skære erfaring med spirituel praksis over én kam? I så fald, hvad definerer da spirituel praksis? Og har det ikke betydning i hvilket omfang, den bliver udøvet? Også kontrolgruppen kan kritiseres. Hvordan kan man for eksempel være sikker på, at de ikke også er religiøse, men blot ikke udøver en religiøs praksis? Denne faktor ville muligvis have stor betydning for forventningerne og åbenheden for en mystisk oplevelse.

Konklusion

Begge artikler er klare eksempler på, at religiøse fænomener, som hidtil har været svære at tilnærme sig fra en psykologisk vinkel og på videnskabelig vis, nu kan undersøges og forstås i et helt nyt perspektiv. TPM kan for eksempel yderligere kaste lys over teorier om andre religiøse fænomener, såsom for eksempel Boyers teori om religiøse idéers spredning (Boyer 2000). Hans teori understøttes af TPM, idet den også er baseret på forventningernes betydning. Han mener netop, at det som gør religiøse forestillinger særligt overlevelsedygtige er, at de til en hvis grad bryder med vores intuitive forventninger til ontologiske domæner. Dette stemmer godt overens med TPM, hvis udgangspunkt er, at det kun er sanseindtryk, som ikke matcher forventningerne, som hjernen overhovedet registrerer” (Schjødt et al. 2015, 442) På den måde kan man sige, at TPM forklarer mekanismen bag Boyers teori.

Der kan også perspektiveres til teorien om ”compensatory control” (Kay et al. 2009) i forbindelse med, hvordan åbenheden for en religiøs oplevelse eller helbredelse kan

være større i kritiske situationer, hvor individet har en lav grad af personlig kontrol. Man kan argumentere for, at disse aspekter er tilstede i forbindelse med sygdomme, der er karakteriseret af subjektivitet og smerte (og derved har sværere ved at blive taget seriøst af det etablerede sundhedsvæsen). Følelsen af hjælpeløshed kan muligvis gøre et individ mere modtagelig og opsøgende inden for alternative behandlingsformer, og en religiøs ramme kan virke endnu mere tiltrækkende, idet den ud over et løfte om lindring⁷ også tilbyder et verdensbillede, som skaber en følelse af, at verden er meningsfuld.

TPM har tydeligvis åbnet op for nye perspektiver, ikke blot inden for religionspsykologien, men for stort set alle områder, der har med den menneskelige perception at gøre.

⁷ Som fx i karismatiske bevægelser.

Litteraturliste

Andersen, Marc. et al.

2014 "Mystical experience in the lab", *Method & Theory in the Study of Religion*, 26(3), 217-245

Bjerrisgaard, Line. T. & Geertz, Armin. W.

2007 "Den sundhedsskadelige bøn – Om fjernforbøn, spiritualitet og dårlig videnskab", *Psyke & Logos*, 28(2), 27

Boyer, Pascal.

2000 "Functional origins of religious concepts: Ontological and strategic selection in evolved minds", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 6(2), 195-214

Kay, Aaron. C. et al.

2009 "Compensatory control achieving order through the mind, our institutions, and the heavens", *Association for Psychological Science*, 18(5), 264-268

Paldam, Ella. & Schjødt, Uffe.

Forthcoming Miracles and pain relief: Reported outcomes of charismatic prayer healing in a large collection of Christian testimonies. Submitted for publication

Schjødt, Uffe. et al.

2015 "Religionspsykologi: Nyere interdisciplinær forskning", *Religionsforskningen før og nu II – nyere tid*, Gyldendal, København, 435-461

Schjødt, Uffe. et al.

2011 "The power of charisma: perceived charisma inhibits the frontal executive network of believers in intercessory prayer", *Soc Cogn Affect Neurosci*, 6(1), 119-127

Vase, Lene.

2009 "Placebo: hvad er det, og hvordan virker det", *Fysioterapeuten*, 91(16), 8-14